

**ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОКАРАНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИПРАВНО-ТРУДОВИМ ВПЛИВОМ,
ЩО ЗАСТОСОВУВАЛИСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ З ХХ СТОЛІТТЯ**

Постановка проблеми. При розгляді проблем еволюції покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх з ХХ ст., слід з'ясувати, які саме види покарань застосовувалися до неповнолітніх злочинців з ХХ ст. та коли в кримінальному законодавстві одержало реалізацію положення про поєднання карального й виправно-трудового впливу при покаранні неповнолітніх злочинців.

Актуальність проблеми. В світлі проблем, пов'язаних із застосуванням покарань до неповнолітніх, для досягнення цілей покарання постає питання про поєднання покарання з виправно-трудовим впливом до такої категорії осіб, тому не викликає сумніву актуальність дослідження всіх аспектів проблеми покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, у тому числі — історичного.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблеми покарання неповнолітніх постійно привертали увагу вітчизняних і зарубіжних юристів і практичних працівників. Серед них варто виділити роботи З. А. Астемірова, М. М. Бабаєва, Л. В. Багрій-Шахматова, А. М. Бандурки, М. І. Бажанова, І. М. Гальперіна, В. О. Глушкова, В. К. Грищука, Н. О. Гуторової, Т. А. Денисової, Г. В. Дровосекова, В. М. Дрьоміна, Г. І. Забрянського, І. І. Карпеця, В. О. Меркулової, Г. М. Миньковського, Н. А. Мирошніченко, В. О. Навроцького, О. Є. Наташева, І. С. Ноя, В. Ф. Пірожкова, А. Х. Степанюка, М. О. Стручкова, В. М. Трубникова, А. П. Тузова, М. Д. Шаргородського, М. І. Хавронюка, Н. С. Юзікової та інших видатних вчених та практиків. На сучасному етапі окремі аспекти покарань, пов'язаних із виправно-трудовим впливом, досліджувалися в кандидатських дисертаціях І. Г. Богатирьовим, В. М. Бурдіним, І. А. Вартильською, Т. О. Гончар, Т. І. Іванюк, В. А. Львовчкіним, В. Г. Павленком, О. С. Яцуном та ін.

Проте комплексного дослідження виникнення та розвитку покарань, пов'язаних із виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх, з ХХ ст. не здійснювалося.

Наведені обставини зумовили вибір теми дослідження, її актуальність і науково-практичне значення.

Метою статті є висвітлення ключових моментів дослідження генезису покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх, з ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Новим етапом правового регулювання покарання неповнолітніх злочинців стало прийняття Кримінального уложення 1903 р., в якому визначався тільки один тип закладів відбування покарання неповнолітніми — це виховно-виправні установи [1, 49].

«Положення про виховно-виправні заклади» [2, 275–280] стало першим правовим актом в історії вітчизняного кримінально-виконавчого права, де було врегульовано питання порядку й умов виконання й відбування позбавлення волі неповнолітніми особами. Положення поширювало свою дію на всю пенітенціарну систему. Основною метою виправно-виховних закладів було моральне виправлення утриманців, підготовка їх до чесного й трудового життя. Ця мета досягалася організацією їх релігійно-морального, розумового й фізичного розвитку на основі загальної освіти, а також вивченням практичних професій, що давали б їм можливість здобувати кошти для існування власною працею. У виховно-виправні установи направлялися неповнолітні у віці від 10 до 17 років: 1) визнані винними у вчиненні будь-якого злочинного діяння — відповідно до вироку або ухвали суду; 2) обвинувачувані й підсудні, стосовно яких є необхідність ув'язнення під варту як запобіжного заходу — за постановою відповідних слідчих і судових органів; 3) які не мають певного місця проживання, безпритульні — згідно з постановами комітетів, правління або відповідних товариств, що відали виховно-виправними закладами; 4) які віддавалися для виправлення батьками — за узгодженням з адміністрацією виховно-виправних закладів. За даними П. І. Люблінського, у Російській імперії в 1910–1915 рр. у середньому щорічно через в'язниці проходило близько 7 тис. неповнолітніх і близько 8400 — через арештні будинки, тоді як середня кількість осіб, які проходили через виправні заклади за той же період, становила близько 4300. При цьому близько 6–7 % неповнолітніх, що утримувалися у в'язницях, становили особи, які не досягли 14-річного віку. Для арештних будинків цей показник становив близько 11–14 %. Досить характерним було й те, що значна кількість неповнолітніх злочинців утримувалася спільно з дорослими ув'язненими [3, 46; 4, 37]. На жаль, закономірністю в пенітенціарній системі був вкрай незадовільний стан реалізації основних засобів виправно-трудового впливу.

Розглядаючи систему виправно-виховних закладів для неповнолітніх злочинців, варто згадати й установи, створені Товариством патронату над неповнолітніми. Іноді у ці заклади, як і в місця відбування покарання, поміщали осіб за рішенням судів для неповнолітніх. Неповнолітні, які вийшли з місць ув'язнення, жили й працювали тут по декілька років. Внутрішній розпорядок життя, система виховання були аналогічними існуючим у виправних закладах.

Крім того, згідно зі ст. 137-1 Уложення про покарання кримінальні та виправні, у місцевості, де не було зазначених виховно-виправних закладів, для неповнолітніх або у випадку відсутності вільних приміщень, могли бути віддані для виправлення неповнолітні у віці від 10 до 18 років, визнані судом як такі, що вчинили злочин «без розуміння», на строк, визначений судом, але не більше, ніж до досягнення ними 18-річного віку у монастир їхнього віросповідання, якщо в місці провадження у справі такі монастирі були і якщо за правилами, для них установленими, у них не заборонено було проживання сторонніх осіб [5, 469–653].

Аналогічна ситуація мала місце і в Кримінальному уложенні 1903 р., де, зокрема, зазначалося, що неповнолітні віком від 10 до 17 років при неможливості поміщення їх у виховно-виправні заклади, направляються у спеціально пристосовані приміщення при тюрмах і арештних домах, а неповнолітні жіночої статі — в монастирі їхнього віросповідання тощо [1, 12–14].

Розглядаючи покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, необхідно вказати на громадські роботи, які з'явилися у другій половині XIX ст. Варто відразу обмовитися, що громадські роботи не були включені до переліку покарань, передбачених Уложением про покарання кримінальні та виправні і Уставом про покарання, що накладаються мировими судьями. У відповідності до ст. 85 Уложення й ст. 8 Уставу, селяни й міщани, які не могли виплатити грошову пеню, могли бути передані для виконання суспільно корисних робіт (така ж заміна допускалася й для осіб привілейованих станів, але лише за їхньою згодою). Громадські роботи призначалися за малозначні злочини й виконувалися у відносно короткій термін. Конкретний вид громадських робіт визначався сільською громадою, тобто органом місцевого самоврядування. Кримінально-правова література не зберегла відомостей про особливості й практику застосування громадських робіт до неповнолітнього. На підставі наявних матеріалів можливо лише зі значною часткою впевненості припустити, що таке застосування не мало масового характеру — як стосовно дорослих, так і, тим більше, неповнолітніх. Існували певні теоретичні міркування, що приводилися на користь розширення практики застосування громадських робіт [6, 192].

Характеризуючи кримінальне законодавство того часу, слід вказати на такі позитивні моменти, пов'язані з диференціацією кримінальної відповідальності та індивідуалізацією покарання неповнолітніх, як: реалізація більш гуманного ставлення до неповнолітніх злочинців, що знайшло своє вираження в заміні більш суворих покарань менш суворими при вчиненні ідентичних злочинів неповнолітніми; наявність верхньої та нижньої межі санкції кримінально-правової норми, що давало можливість судді виважено підійти до питання індивідуалізації покарання певних осіб [1, 13, 161–162]; закріплення в законодавчому порядку виховно-виправних установ для відбування покарання неповнолітніми засудженими.

Разом із тим необхідно зазначити, що хоча Кримінальне уложення 1903 р. зробило певний крок уперед у розвитку правового регулювання кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, направлення певної частини неповнолітніх засуджених у загальні місця ув'язнення слід охарактеризувати як невирішення проблеми у повному обсязі.

Новий етап у розвитку системи покарань, пов'язаних із виправно-трудовим впливом, настав після Жовтневої революції 1917 р. Із перших днів Радянської влади законодавство, що регламентувало відповідальність неповнолітніх, проголосило пріоритет попереджувальних і виховних мір над заходами кримінально-правового впливу. Уперше було зроблено спробу скасувати підсудність загальним судам та тюремне ув'язнення неповнолітніх.

Першим законодавчим актом, що проголосив нові принципи боротьби зі злочинністю неповнолітніх, став Декрет РНК РРФСР від 14 січня 1918 р. «Про комісії для неповнолітніх» [7, 21], який виключав кримінальну відповідальність осіб до 17 років, що призвело до звільнення із в'язниць та інших місць ув'язнення всіх неповнолітніх, які утримувалися в них, і спрямування державної політики у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх на міри виховного й попереджувального характеру. Справи неповнолітніх у віці до 17 років, які вчинили суспільно небезпечні діяння, підлягали розгляду в комісіях. Більше того, всі справи осіб цієї вікової групи, які на той час перебували у провадженні будь-яких судів, а також закінчилися засудженням цієї особи, підлягали перегляду зазначеними комісіями. Відповідно до Декрету всіх неповнолітніх, які утримувалися у в'язницях і арештних будинках, було звільнено. Всі збережені на той час виправно-виховні притулки й колонії було передано у відання Народного комісаріату державної зневаги (перейменованого незабаром у Наркомат соціального забезпечення), у складі якого було засновано спеціальний відділ зневаги неповнолітніх.

Що ж стосується злочинців у віці від 17 років і більше, засуджених до позбавлення волі, то Інструкцією Народного комісаріату юстиції від 23 липня 1918 р. «Про позбавлення волі, як міри покарання, і про порядок відбування такого» [8, 30–32] передбачалося створення для їхнього утримання реформаторіїв і землеробських колоній.

Відмова від кримінального переслідування неповнолітніх у перші роки радянської влади пояснювалася тим, що основними причинами злочинності були масова безпритульність і злиденність дітей. Однак ці радикальні міри при всій своїй гуманності й широті очікуваного результату не принесли. З одного боку, тисячі дітей на величезній території країни були врятовані від митарства по судах і в'язницях, з іншого — повна відмова від кримінальної відповідальності неповнолітніх призвела до значного зростання злочинності серед них. Неповнолітні, які характеризувалися великою соціальною занедбаністю, потрапляючи до загальних дитячих будинків, негативно впливали на своїх однолітків. Почуття безвідповідальності призводило до частих порушень дисципліни, втеч, нових правопорушень. Та й Комісаріат суспільної зневаги (Наркомат соціального забезпечення) за своїм характером виявився малопридатним для організації виправлення неповнолітніх [3, 227].

Через зазначені причини незабаром поступово намітилася тенденція відмови від принципу відсутності кримінальної відповідальності неповнолітніх і до передачі їхніх справ у судові органи з наданням останнім права застосовувати й міри покарання. «Керівні засади з кримінального права РРФСР», прийняті 12 грудня 1919 р. у ст. 13 установили, що неповнолітні до 14 років не підлягають суду й покаранню, до них застосовуються лише виховні міри. Такі ж міри повинні були застосовуватися до осіб перехідного віку — 14–18 років, які діяли «без розуміння» [9, 57–60]. Таким чином, до кримінального законодавства вносилися істотні зміни, які полягали в тому, що справи про злочини неповнолітніх, що діяли «з розумінням», підлягали розгляду в судах у загаль-

ному порядку із правом застосування заходів покарання. Вирішення питання про наявність у діях винного «розуміння» було покладено на комісії у справах неповнолітніх.

Декретом РНК РРФСР від 4 березня 1920 р. «Про справи неповнолітніх, обвинувачуваних у суспільно небезпечних діях» передбачалося звуження сфери застосування медико-педагогічних заходів [10, 67]. У ньому, зокрема, говорилося про те, що у випадку неможливості застосування до неповнолітніх заходів медико-педагогічного впливу справи передавалися до народного суду для вирішення питання про покарання винного. З огляду на те, що в Декреті нічого не говорилося про те, справи по яких саме суспільно небезпечних діяннях неповнолітніх слід було передавати в суд, які конкретно міри медико-педагогічного характеру могли застосовувати до неповнолітніх, комісії, трьома зацікавленими відомствами («Наркомпросом», «Наркомздравом» і «Наркомюстом») 19 червня 1920 р. було видано «Інструкцію комісіям у справах неповнолітніх» [11, 75–76], у якій говорилося, що передачі народному судді підлягають справи про посягання на людське життя, заподіяння тяжких ран і каліцтв, зґвалтування, грабежі, розбої, підпали, підробки грошових знаків і документів, хабарництво, великі розкрадання і спекуляцію. У цілому аналогічні положення містив і Декрет РНК УСРР від 12 червня 1920 р. «Про відповідальність неповнолітніх» [12, 177–178], що, за деякими незначними виключеннями, дублював відповідний декрет РРФСР.

Починаючи з 1922 р., на зміну декретам приходить кодифіковане законодавство. Згідно зі ст. 11 Кримінального кодексу УСРР 1922 р. покарання не застосовувалося до малолітнього злочинця, який не досяг 14 років, а також до неповнолітніх у віці від 14 до 16 років, якщо стосовно останніх Комісією у справах неповнолітніх буде визнано за можливе обмежитися заходами медико-педагогічного впливу [13, 11]. Стаття 32 КК УСРР 1922 р. передбачала два види покарань, пов'язаних із виправно-трудоим впливом: позбавлення волі (п. «б») і примусові роботи без утримання під вартою (п. «в») [13, 14]. Позбавлення волі могло бути призначене на строк від одного місяця до десяти років (ст. 34), примусові роботи без утримання під вартою могли бути призначені на строк від 7 днів до 1 року і поділялися на: а) роботи зі спеціальності, при яких засуджений продовжував працювати за своєю професією зі зниженням за тарифним розрядом, з обов'язковими понаднормовими роботами і з переведенням в іншу установу або іншу місцевість і б) роботи некваліфікованої фізичної праці (ст. 35).

Інструкцією НКЮ від 19 грудня 1917 р. «Про революційний трибунал, його склад, справи, що підлягають його віданню, покараннях, які накладаються ним і про порядок ведення його засідань» [14, 19–20] було введено виправні роботи як міра покарання. Ця інструкція називала виправні роботи обов'язковими суспільними роботами, однак ні про строки таких робіт, ні про форми їхнього відбування ніяких вказівок не містила. Вирішення цих питань покладалося на розсуд судів. Вказівка на виправні роботи як на одну з мір кримінальної репресії було закріплено в ряді наступних законодавчих

актів [15, 127-129]. Керівні засади з кримінального права РРФСР, де вперше було систематизовано основні положення радянського кримінального права, у числі інших мір покарання вказували на виправні роботи без тримання під вартою. У зв'язку з наведеним необхідно зазначити, що хоча Кримінальний кодекс і передбачав можливість застосування до неповнолітніх примусових робіт, на практиці їх використання мало досить обмежений характер, причиною чому були, насамперед, економічні фактори — розруха й масове безробіття, що істотно знижували репресивне й виховне значення виправних робіт як виду покарання.

У 1923 р. КК УСРР доповнився, зокрема, ст. ст. 18-1 і 18-2, відповідно до яких покарання, що призначалося неповнолітнім у віці від 14 до 16 років, підлягало обов'язковому зменшенню на половину проти найвищої із встановлених відповідними статтями межі, а неповнолітнім у віці від 16 до 18 років — на одну третину [13]. Прийнятий Постановою ВЦВК УСРР від 8 червня 1927 р. і введений у дію з 1 липня 1927 р. новий Кримінальний кодекс УСРР, відмовившись від самого терміна «покарання», ввів нову кримінально-правову категорію — «міри соціального захисту», серед яких виокремлюються міри соціального захисту судово-виправного характеру. Стаття 21 КК УСРР 1927 р. до переліку заходів соціального захисту судово-виправного характеру, пов'язаних із виправно-трудохим впливом, відносила, як і попередній кримінальний кодекс, позбавлення волі (із суворою ізоляцією або без такої) і примусові роботи без позбавлення волі. У порівнянні з колишнім КК, було знижено мінімальний строк позбавлення волі — від одного дня до десяти років (ст. 27). Примусові роботи без позбавлення волі могли бути призначені на строк від одного дня до одного року і, як і раніше, поділялися на: а) роботи зі спеціальності, при яких засуджений продовжував працювати за своєю професією, і б) роботи некваліфікованої фізичної праці (ст. 28 КК УСРР) [16, 19–20].

Що стосується найбільш педагогічно занедбаних неповнолітніх, які засуджувалися до позбавлення волі, то їх із початку 20-х років за рішенням суду стали тримати у так званих трудових будинках. В Україні правове регулювання діяльності трудових будинків мало деякі особливості. Насамперед, у п. 6 арт. 25 Виправно-трудохим кодексу УСРР видом виправно-трудохим установ названо трудові будинки (реформаторіуми) для неповнолітніх правопорушників [17]. Відповідно до п. 6 арт. 26 ПТК УСРР у реформаторіуми для неповнолітніх правопорушників направлялися неповнолітні у віці від 14 до 18 років, засуджені судом до позбавлення волі й комісіями у справах неповнолітніх правопорушників, а також підслідні у тому ж віці [18, 48, 51].

У системі установ, що займалися виконанням покарань стосовно неповнолітніх, особливе місце займали трудові комуни Об'єднаного Державного Політичного Управління (ОДПУ). Всі вони були створені в порядку експерименту, прямо не передбаченого законом, і були призначені для найбільш важких із педагогічної точки зору категорій неповнолітніх правопорушників, а також молодих людей у віці від 16 до 21 року, а саме, для рецидивістів-професіоналів зі злочинним минулим, з багаторазовими приводами й судимостя-

ми, а також тих, хто не раз перебував у місцях позбавлення волі. Трудові комуні ОДПУ втілили у своїй роботі досить своєрідний і цікавий досвід виправлення й перевиховання найбільш важковиховуваних молодих рецидивістів, які мали стійкі кримінальні традиції та зв'язки, що підтримували із злочинним середовищем. Ця своєрідність полягала, насамперед, у тому, що їхня робота не була пов'язана ніякими юридичними рамками вироків і постанов. Молоді рецидивісти у віці від 16 до 21 року набиралися в комуні із місць позбавлення волі незалежно від строків покарання. Досить характерним було те, що прийом до комун ОДПУ відбувався на основі цілковитої добровільності. Тільки бажуючі потрапити до комуні могли бути прийняті в її члени. При цьому прийом до комуні залежав від верховного органу самоврядування членів комуні — їхніх загальних зборів. Члени комуні, які довели протягом не менше трьох років своє повне виправлення й перевиховання, могли клопотати про зняття судимості [19, 241].

Постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 квітня 1935 р. «Про міри боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» [20, 381–382] істотно змінила законодавство про відповідальність неповнолітніх. Був різко знижений вік (до 12 років) кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням до них «всіх заходів покарання» за здійснення крадіжок, заподіяння насильства, тілесних ушкоджень, каліцтва, убивства або спроби вбивства. Основним засобом боротьби зі злочинністю неповнолітніх стали заходи судово-виправного характеру й, у першу чергу, — позбавлення волі. У правовому положенні неповнолітні практично прирівнювалися до дорослих злочинців.

Постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 31 травня 1935 р. «Про ліквідацію дитячої безпритульності й безнадглядності» [21, 383–384] у системі НКВС СРСР було створено такі установи для неповнолітніх: ізолятори як місця попереднього ув'язнення, трудові колонії як місця виконання позбавлення волі і приймальники-розподільники. Строк утримання неповнолітнього у трудовій колонії не завжди залежав від строку позбавлення волі, призначеного вирокіом. Перебування в колонії визначалося не тільки строками покарання за вирокіом, але й фактичним досягненням мети перевиховання та навчання його певної робочої спеціальності. Тому практикувалося залишення неповнолітніх у колонії доти, доки вони не будуть підготовлені до самостійного трудового життя й не виникне впевненості, що вони не повернуться на злочинний шлях.

У наступні роки з'явилася нова серія указів, спрямованих на жорсткість кримінальної відповідальності неповнолітніх і розширення сфери застосування позбавлення волі (Укази Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх за дії, що можуть викликати аварії потягів» від 10 грудня 1940 р. [22, 409], «Про відповідальність учнів ремісничих, залізничних училищ і шкіл ФЗУ за порушення дисципліни й за самовільне залишення училища (школи)» від 28 грудня 1940 р. [23, 410], «Про перехід на 8-годинний робочий день, на 7-денний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення робітниками та службовцями підприємств і установ» від 26 червня 1940 р. [24, 405].

25 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік [25], а 28 грудня 1960 р. відповідно до них було затверджено новий Кримінальний кодекс УРСР [26], який набрав чинності з 1 квітня 1961 р. Кримінальний кодекс 1960 р., як і раніше діючий, передбачав два види покарань, пов'язаних із виправно-трудовим впливом, які могли бути застосовані до неповнолітніх — позбавлення волі й виправні роботи без позбавлення волі. При цьому відповідно до ч. 2 ст. 25 КК УРСР особам, які не досягли на момент вчинення злочину 18-річного віку, строк позбавлення волі не міг перевищувати десяти років. Виправні роботи у відповідності до ст. 29 КК могли бути призначені на строк від двох місяців до одного року (пізніше — до двох років) і відбувалися згідно з вироком суду або за місцем роботи засудженого, або в інших місцях, обумовлених органами, що відали застосуванням виправних робіт, але в районі проживання засудженого.

11 липня 1969 р. Верховною Радою СРСР було прийнято Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік [27], а потім — 23 грудня 1970 р. — Верховною Радою УРСР — Виправно-трудовий кодекс УРСР [28]. В історії вітчизняного законодавства Основи були першим основним законом із питань виконання покарань. В Основах і Виправно-трудовому кодексі були істотно перероблені норми колишнього ВТК та інших нормативно-правових актів, прийнятих у 20–60-ті рр. У ВТК УРСР відбування певних видів покарань обов'язково поєднувалося з виправно-трудовим впливом.

У 1991 р. в Основах кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік [29] було закріплено окремих розділ, присвячений особливостям кримінальної відповідальності неповнолітніх та, як відомо, вони не вступили в законну силу. Чинний КК України, прийнятий 5 квітня 2001 р., вперше закріпив розділ «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» [30].

Як уже зазначалося, покараннями, пов'язаними з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх, згідно з чинним КК України є: громадські та виправні роботи, позбавлення волі на певний строк. Слід зазначити, що покарання у виді громадських робіт у чинному КК України вперше в історії розвитку кримінального законодавства знайшло своє закріплення та правове унормування.

Висновки. В якості загального висновку зазначимо, що генезис правового регулювання покарань неповнолітніх злочинців свідчить про стійку тенденцію до все більшої диференціації кримінальної відповідальності неповнолітніх, особливо в частині покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом — появи, поряд з позбавленням волі на певний строк, громадських і виправних робіт; обґрунтоване надання в доктрині кримінального та кримінально-виконавчого права меті виправлення неповнолітніх засуджених першочергового значення; визнання суспільно-корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання тощо, тобто виправно-трудового впливу, основними засобами виправлення засуджених. Провідними тенденціями генезису покарань неповнолітніх, пов'язаних із виправно-трудовим

впливом в радянський період та період незалежності України були: відмова від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх злочинців у перші роки радянської влади, що призвело до низки негативних наслідків, зокрема, значного підвищення рівня злочинності неповнолітніх; поступова відмова від принципу непрягнення неповнолітніх злочинців до кримінальної відповідальності та здійснення правової регламентації в кодифікованому законодавстві питань кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх з ухилом на застосування виправно-трудового впливу; посилення кримінальної репресії стосовно неповнолітніх, засуджених в період Великої Вітчизняної війни та повоєнні роки; сформування у кримінальному законодавстві України трьох видів покарань, пов'язаних із виправно-трудоим впливом, що застосовуються до неповнолітніх — громадських та виправних робіт, позбавлення волі на певний строк, що стало закономірним результатом диференціації кримінальної відповідальності та процесу гуманізації покарання неповнолітніх злочинців.

В зв'язку з наведеним, з певною часткою імовірності, можна спрогнозувати появу як нових покарань, пов'язаних з виправно-трудоим впливом, що застосовуються до неповнолітніх, так і модернізацію вже існуючих в напрямку подання з виправно-трудоим впливом.

Література

1. Есипов В. В. Уголовное уложение 1903 года, его характер и содержание / В. В. Есипов. — Варшава : Тип. Варшав. учеб. округа, 1903. — 175 с.
2. Положение о воспитательно-исправительных заведениях для несовершеннолетних // Свод законов Российской империи. — С.Пб., 1903. — Т. XIV. — С. 275–280.
3. Люблинский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте (социально-правовые очерки) / П. И. Люблинский. — М. : Главлит, 1923. — 302 с.
4. Куфасов В. И. Юные правонарушители / В. И. Куфасов. — М. : Новая Москва, 1924. — 239 с.
5. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Издание 1885 года // Свод законов Российской империи : в 16 т. С.Пб., 1890. Т. XIV. 268 с.
6. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая : лекции. В 2 т. Т. 2 / Н. С. Таганцев. Тула : Автограф, 2001. 686 с. (Юридическое наследие. XX век).
7. О комиссиях для несовершеннолетних : Декрет СНК от 14 января 1918 г. (СУ № 16) (извлечение) // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Т. Голякова. — М., 1953. — С. 21.
8. О лишения свободы, как меры наказания, и о порядке отбывания такового : инструкция НКЮ от 23 июля 1918 г. // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Т. Голякова. — М., 1953. — С. 30–32.
9. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР 1919 года // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Т. Голякова. М., 1953. С. 57–60.
10. О делах несовершеннолетних, обвиняемых в общественно-опасных деяниях : Декрет СНК от 4 марта 1920 г. (СУ № 13) (извлечение) // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Т. Голякова. М., 1953. С. 67.
11. Инструкция комиссиям по делам о несовершеннолетних: Постановления НКП, НКЗ и НКЮ от 19 июня 1920 г. (извлечение) // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Т. Голякова. — М., 1953. — С. 75–76.
12. Борьба с преступностью в Украинской ССР. В 2 т. Т. 1. (1917–1925). — К. : ВШ МООН УССР, 1966. — 454 с.
13. Уголовный кодекс УССР (с изм. и доп. по 1 мая 1924 г.). — Х. : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1925. — 104 с.
14. О революционном трибунале, его составе, делах, подлежащих его ведению, падаемых им наказаний и о порядке ведения его заседаний: Инструкция НКЮ от 19 декабря 1917 г.

- (извлечение) // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Т. Голякова. — М., 1953. — С. 19–20.
15. История советского уголовного права / [А. А. Герцензон, П. С. Грипгауз, П. Д. Дурманов и др.] — М. : Юрид. изд-во Мин-ва Юстиции СССР, 1948. — 466 с.
 16. Уголовный кодекс УССР : в ред. 1927 г. — 3-е изд., офиц. — Х. : Юрид. изд-во ПКЮ УССР, 1927. — 135 с.
 17. Поправно-трудовой кодекс. Исправительно-трудовой кодекс. Вінниця : Вид-во Поправно-трудового відділу НКВС УСРР, 1926. — 146 с.
 18. Паше-Озерский Н. Н. Исправительно-трудовой кодекс УССР : текст и постатейный комментарий / Н. Н. Паше-Озерский. — Х., 1928. — 192 с.
 19. Утевский Б. С. Советская исправительно-трудовая политика : учеб. для правовых вузов и юрид. курсов / Б. С. Утевский. — М. : Сов. законодательство, 1934. — 256 с.
 20. О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних : постановление ЦИК и СНК СССР от 7 апр. 1935 г. // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Т. Голякова. — М., 1953. — С. 381–382.
 21. О ликвидации детской беспризорности и безнадзорности : постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 31 мая 1935 г. (извлечение) // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Т. Голякова. — М., 1953. — С. 383–384.
 22. Об уголовной ответственности несовершеннолетних за действия, могущие вызвать крушение поездов : указ Президиума Верховного Совета СССР от 10 дек. 1940 г. // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Т. Голякова. — М., 1953. — С. 409–410.
 23. Об ответственности учащихся ремесленных, железнодорожных училищ и школ ФЗО за нарушение дисциплины и за самовольный уход из училища (школы) : указ Президиума Верховного Совета СССР от 28 дек. 1940 г. // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Т. Голякова. — М., 1953. — С. 410–411.
 24. О переходе на 8-часовой рабочий день, на 7-дневную рабочую неделю и о запрещении самовольного ухода рабочих и служащих предприятий и учреждений : указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 июня 1940 г. (извлечение) // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / под ред. И. Т. Голякова. — М., 1953. — С. 405–406.
 25. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик : Закон СССР от 25 дек. 1958 г. // Ведомости Верховного Совета ССР. 1959. № 1. Ст. 6.
 26. Уголовный кодекс Украинской ССР : Закон Украинской ССР от 28 дек. 1960 г. // Ведомости Верховного Совета Украины. — 1961. — № 2. — Ст. 14.
 27. Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик. — М. : Юрид. лит., 1970. — 39 с.
 28. Виправно-трудовий кодекс Української РСР. — К. : Політвидав України, 1971 — 84 с.
 29. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1991 года // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. — 1991. — № 30. — Ст. 862.
 30. Кримінальний кодекс України : Закон від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.

Анотація

Березовська П. Л. Виникнення і розвиток покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, що застосовувались до неповнолітніх з ХХ століття. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду законодавчих джерел та наукової літератури щодо моменту виникнення та розвитку покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, з ХХ століття. Зроблено висновок, що генезис правового регулювання покарань неповнолітніх злочинців свідчить про стійку тенденцію до все більшої диференціації кримінальної відповідальності неповнолітніх, особливо в частині покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом — появи, поряд з позбавленням волі на певний строк, громадських і виправних робіт; обґрунтоване надання в доктрині кримінального та кримінально-виконавчого права меті виправлення неповнолітніх засуджених першочергового значення; визнання суспільно-корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання тощо, тобто виправно-трудового впливу, основними засобами виправлення засуджених.

Ключові слова: неповнолітні, види покарань, виправно-трудовий вплив.

Аннотація

Березовская И. Л. Возникновение и развитие наказаний, связанных с исправительно-трудовым воздействием, применяемых к несовершеннолетним с XX века. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению законодательных источников и научной литературы относительно момента возникновения и развития наказаний, связанных с исправительно-трудовым воздействием, с XX века. Сделан вывод, что генезис правового регулирования наказаний несовершеннолетних преступников свидетельствует об устойчивой тенденции к все большей дифференциации уголовной ответственности несовершеннолетних, особенно в части наказаний, связанных с исправительно-трудовым воздействием — появления, наряду с лишением свободы на определенный срок, общественных и исправительных работ; обоснованное приращение в доктрине уголовного и уголовно-исполнительного права исправлению несовершеннолетних осужденных первостепенного значения; признание общественно-полезного труда, социально-воспитательной работы, общеобразовательного и профессионально-технического обучения и т.д., т.е. исправительно-трудового воздействия, основными средствами исправления осужденных.

Ключевые слова: несовершеннолетние, виды наказаний, исправительно-трудовое воздействие.

Summary

Berezovskaya N. L. Origin and Development of Punishments Related to the Influence of Corrective Labor, Used to the Minors to the Twentieth Century. — Article.

This article examines legislative sources and scholarly literature on the inception and development of the penalties associated with correctional labor influence in the twentieth century. It was concluded that the genesis of the legal regulation of penalties for juveniles shows a stable trend of increasing differentiation of criminal liability of minors, especially in the penalties associated with the influence of corrective labor — appearance, along with imprisonment for a specified period, public works and correctional, grounded in the doctrine of criminal and criminal law enforcement objective correction of juvenile offenders paramount importance, recognition of socially useful labor, social and educational work, general and vocational education, etc., that corrective labor influence, the main means of correction inmates.

Keywords: minors, penalties, corrective labor influence.

УДК 343.163:343.811-053.6

О. О. Храпенко

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ У ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ

Нагляд за виконанням законів в органах та установах, що виконують покарання, історично виділився в якості самостійної конституційної функції органів прокуратури (п. 4 ст. 121 Конституції України). На сьогодні саме при реалізації цього напрямку діяльності органів прокуратури найяскравіше розкривається правозахисний потенціал прокуратури, оскільки завдяки йому є можливість реально забезпечити дотримання прав і законних інтересів неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі. При цьому слід виходити із ст. 50 Кримінального виконавчого кодексу України, якою встановлено що «покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Покаран-